

Varför är Bellmanhistorierna roliga?

- En textanalys av Bellmanhistorier bland svenska skolbarn

Bengt af Klintberg

Artikel fra *Tidsskrift for Børne- og Ungdomskultur* nr. 9/November 1987 – *Børn og humor*. Artiklen må ikke kopieres eller viderebringes på anden vis uden samtykke fra forfatter og/eller Børne- og UngdomskulturSammenslutningen (BUKS)

Carl Michael Bellman är en av Sveriges mest älskade diktare. Hans sånger hade från början syftet att förströ en borgerlig publik i 1700-talets Stockholm. I vår tid lär alla svenska skolbarn känna Bellmans diktning genom skolundervisningen. Men redan innan dess har de mött Bellman i en helt annan gestalt: som huvudpersonen i historier av fekal eller sexuell karaktär. Jag vikarierade för många år sedan som svensklärare i en sjundeklass och berättade vid ett tillfälle att dagens lektion skulle handla om Bellman. Reaktionen bland eleverna blev ett gapskratt. De kände till Bellmanhistorierna men inte diktaren Bellman.

Materialet till det här föredraget har jag hämtat från ett par uppsatser av elever vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm, som under min ledning behandlat Bellmanhistorier. En är femton år gammal, Anne-Marie Karlssons och Johan Nilssons »Bellmanhistorier i två skolklasser våren 1972«. Det material som presenteras där är i stort sett representativt även för dagens skolbarnstradition. En annan uppsats, som är författad av Jonas Engman, har ännu inte lagts fram i mångfaldigad form utan existerar bara i manuskript. Den dokumenterar framväxten av den äldre anekdottraditionen kring Bellman och följer dess utveckling fram till dagens barntradition.

Inledningsvis vill jag ge två exempel på Bellmanhistorier som jag själv har hört och lagt på minnet. De avviker båda från den gängse traditionen,

men just avvikelserna kan lära oss något om barns humor och deras förhållningssätt till de Bellmanhistorier, som de kommer i kontakt med. Den första historien är en variation av den Bellmanhistoria, som var den allra vanligaste, när Karlsson och Nilsson gjorde sin insamling. Normalformen berättar att Bellman är hård i magen och går på apotek för att köpa laxerpiller. Apotekaren säger att han ska ta ett piller om dagen, men Bellman håller i sig alla pillren på en gång så snart han kommer ut på gatan. Sedan möter han en person som frågar efter vägen till apoteket. Följ den bruna randen, säger Bellman.

När min son var i 7-8-årsåldern kom han hem från fritidsgården och berättade historien så här: Bellman är hård i magen. Han går in på apoteket och köper piller, och ute på gatan håller han i sig alla pillren på en gång. BOM PANG så står han på månen. En mångubbe kommer fram och frågar: Hur ska man gå för att komma till apoteket? - Ak ner för den bruna ledstången, säger Bellman.

Exemplet belyser inte bara Bellmanhistoriernas fekala humor, det ger också - särskilt i variantformen - en föreställning om vilka hisnande komiska överdrifter vi kan finna i dem. Också det är ett karakteristiskt drag, som jag ska gå närmare in på i förbindelse med historier om en tävling mellan tre nationaliteter. Vi kan vara säkra på att iden om Bellman som far ända upp till månen när han tömmer pillerburken inte har runnit upp i en vuxen berättares hjärna. De vuxnas större kunskap innebär att deras fantasi blockeras: de skulle inte kunna hitta på en historia om en brun ledstång mellan jorden och månen.

Mitt andra exempel är också det en variation på en mycket välkänd Bellmanhistoria. Jag var hemma hos ett par vänner, och då berättade den 4-åriga sonen så här: Jo, det var tysken, fransken och Bellman. Dom skulle se efter vem som kunde vara längst inne på en toalett. Det luktade så äckligt där. Först gick tysken in, men han kom ut efter tio minuter. Sen

gick fransken in. Han kom ut efter tjugo minuter. Sen gick Bellman in. Då kom TOALETTEN ut!

Jag skulle tro att de flesta av oss känner igen historien, men i en något annorlunda form. Det brukar vara en svinstia som är platsen för händelserna. När Bellman som den tredje i raden kliver in, så kommer grisen ut. Det troligaste är att 4_-åringen har hört historien i just den formen. Men i den åldern är en svinstia ett begrepp utan konkretion, åtminstone om man är uppvuxen i stadsmiljö. Han minns bara att det var något ställe där det luktade illa, och han låter det bli den lokal som ligger närmast till hands för honom: toaletten. Följden blir att historien får en helt surrealistisk upplösning. Man ser framför sig hur den vita porslinspjäsen traskar ut med två små kängor!

Egenarten i den här varianten beror på att berättaren egentligen är för ung för att helt behärska vitsberättandets konst. Ändå berättar han. Flera av oss har säkert haft tillfälle att höra 4-5-åringar berätta förvrängda, missförstådda historier, där det tydligt framgår att barnen själva inte begriper vad som är poängen. För oss som diskuterar barns humor är det viktigt att lägga märke till detta. För barn finns det andra skäl att berätta vitsar än att de tycker att vitsen är rolig. Det ligger prestige i vitsberättandet, det är en färdighet bland många andra som barn i slutet av förskoleåldern medvetet strävar efter att tillägna sig. När de berättar kommer de i centrum för uppmärksamheten, och de kan demonstrera att de har blivit invigda i en kunskap som delas av deras något äldre kamrater. Ja, det finns många anledningar varför barn berättar vitsar.

Jag skall kortfattat beskriva den utveckling som har lett till att svenska barn berättar historier om Bellman. Redan under sin livstid blev Carl Michael Bellman känd för sin förmåga att improvisera kvicka verser. En stor del av denna tillfällighetsdiktning gavs ut i tryck ett par årtionden efter hans död i boken »Fredmans handskrifter (1813). De äldre Bellmananek-

doterna utmynnar ofta i en starkt frispråkig vers, lagd i Bellmans mun men definitivt inte författad av honom.

De äldsta tryckta Bellmananekdoterna kretsar kring ett speciellt tema, som har historiskt underlag: Bellmans fattigdom och hans försök att beveka kung Gustav III till frikostighet. I förordet till hans »Valda skrifter« (1835) återger utgivaren Sonden en anekdot ur ett brev från 1808, skrivet även av Bellmans samtida. Bellman skulle en vinterdag ha mött kungen, som undrade varför han gick så tunnklädd. Bellman svarade: »Jag kan i underdånighet försäkra Eders Maj: t att jag har hela min garderob på mig.« Tre år senare utgav F. Berndtson och P.A. Huldberg samlingen »Svenska anekdoter; eller karakteristiska infall ur Stockholmslifvet och bondehistorier«, i vilken ingår fyra Bellmananekdoter, bl.a. den som jag har återgett. En annan är »Bellmans tröst«. på sin dödsbädd spanner han upp ett paraply över sig, hustrun och barnen och säger: »Å Gudskelov, nu kan jag dö nöjd, när jag ser att ni allesammans har tak över huvudet!« I »Bellmans schatull« utverkar han pengar av kungen genom att bära sitt brännvinsschatull i en liten likkista, han ämnar begrava det eftersom det är tomt, säger han. Anekdoten återgår på en tillfällighetsdikt av Bellman: »Helt tomt är mitt schatull/min flaska är i kras, / men ändå på mitt glas / står GUSTAFS namn i gull.« (Fredmans handskrifter s'. 125). Den fjärde, »Bellman i onåd«, handlar om hur Bellman, sedan han kommit i onåd hos kungen, låter barberaren raka sig genom fönstret. Kungen råkar passera och får veta att barberaren är i onåd hos Bellman, varefter han skrattande tar honom till nåder igen.

Denna anekdottradition tycks ha utvecklats i Stockholm årtiondena efter Bellmans död och bygger på historiska realiteter som Bellmans omvittnade fattigdom, kvickhet och beroende av kungens välvilja. Ungefär samtidigt uppstod i den svenska bondemiljön en flora av skämthistorier kring Bellman där det historiska underlaget är betydligt tunnare. Huvudpersoner i dem är förutom Bellman själv kungen och hovdamerna, och de känne-

tecknas genomgående även grov sexuell eller fekal humor. Sonden skriver i förordet till »Valda skrifter« 1835: »Ehuru Bellman levat så nära vår tid, hava dock många sagolika traditioner om honom blifvit satte i omlopp. Ibland allmogen hör man stundom berättelser om infall och upptåg, som tillskrifvas Bellman, ehuru de till en del äro bevisligen äldre.« (s. 48).

Förklaringen till att Bellman dragit till sig dessa skämthistorier var att hans sånger fått en oerhörd spridning runtom i landet som skillingtryck. Ulf Peder Olrog har i sin otryckta licentiatavhandling (finns på Svenskt visarkiv) visat att Bellman kommer på första plats bland svenska skönlitterära författare som publicerats i skillingtryck. De lustiga sångerna som förhärligade fest och dryckenskap och parodierade Bibelns berättelser ledde till att Bellman kom att uppfattas som ett slags hovnarr hos Gustav III. Därmed kunde han överta den tradition kring upptågsmakaren Thil Ulspegel som hade varit känd i Sverige ända sedan 1600-talet (den äldsta svenska folkboken om Ulspegel utkom 1661). I flera äldre Bellmananekdoter uppträder både Bellman och Ulspegel. De grovkorniga skämthistorierna i bondemiljön har varit vuxentradition, och de fekala motiven har en tydlig social udd. Liksom Ulspegel låter Bellman sina upptåg gå ut över representanter för överklassen, särskilt hovdamerna. I

När blev Bellmanhistorierna barntradition? Här finns det ännu ingen grundlig undersökning, som gör det möjligt att ge ett entydigt svar. Jonas Engman har gjort en enkät som antyder att övergången har skett vid mitten av 1900-talet. De första beläggen på att de är barntradition kommer från 1920-talet, under 1950-talet är de vanligare som barn- än som vuxentradition, och alltsedan 1960-talet finns det enbart belegg för barntraditionen. Engmans material är emellertid så kvantitativt obetydligt att det inte tillåter några generella slutsatser.

I dag är det främst yngre barn som berättar Bellmanhistorier. När Anne-Marie Karlsson och Johan Nilsson gjorde sin undersökning 1972, intervju-

ade de eleverna i en femteklass (11 år) och en andraklass (8 år). Femteklassarna berättade sammanlagt 24 Bellmanhistorier, andraklassarna sammanlagt 40. De var alltså betydligt vanligare bland de yngre barnen. Flera av femteklassarna visade tydliga tecken på olust och nervositet när de ombads berätta, medan tvåorna inte visade några negativa reaktioner. Däremot var det inte ovanligt att enskilda berättare i den yngre klassen återgav historier som de uppenbarligen inte förstod poängen i. Om jag jämför mina egna erfarenheter av barns berättande med Karlssons och Nilssons, så skulle jag vilja förlägga det aktiva berättandet av Bellmanhistorier till åldern 5-10 år.

Karlsson & Nilsson redovisar sammanlagt 31 vitstyper, har delat in i tre grupper, som de

1. Bellman och överheten
2. Bellman och två utlänningar
3. Övriga.

Jag skall ge exempel på några av de mera frekventa vitstyperna och försöka besvara frågan i föredragets rubrik: Varför är Bellmanhistorierna roliga? Eller snarare: Varför tycker barn att Bellmanhistorierna är roliga? Men innan dess är det på sin plats med några metodiska överväganden. Hur ska man kunna analysera vad barn tycker är roligt i förbindelse med en viss kategori traditionella vitsar? Är det en framkomlig väg att be dem själva besvara frågan? Metoden har använts av Björn Roos i hans doktorsavhandling om barns vitsberättande, »Vitsen med vitsarna« (1986). I kapitel 3, »Vitsarnas budskap«, redovisar han tolkningar av vitsarnas budskap som skolungdomar själva har fått göra. Det visar sig att dessa genomgående befinner sig på ett ytplan. En vits om dumma norrmän påstås ha budskapet att norrmän är dumma, en vits om bastubadande finnar får tolkningen »Finnar badar ofta bastu«, en sexvits kommenteras »Karl är förtjusta i sex«, en vits om en tankspridd professor uppges ha

budskapet »En del människor är mycket tankspridda«. Elevernas kommentarer hamnar nästan undantagslöst på denna triviala nivå. Resultatet lockar alltså inte till efterföljd.

Nå, deltagande observation då? Skall man försöka vara närvarande vid barns spontana vitsberättande och registrera deras reaktioner och kommentarer? Jag tror personligen att det är en lika svårframkomlig väg. När barn hör jämnåriga berätta vitsar, reagerar de genom att skratta, men de talar inte om varför de skrattar. Skrattet är en social företeelse - barn och vuxna som sitter ensamma och läser vitsar i en tidning eller ett vitshäfte skrattar betydligt mera sällan än de som befinner sig i interaktion med andra människor.

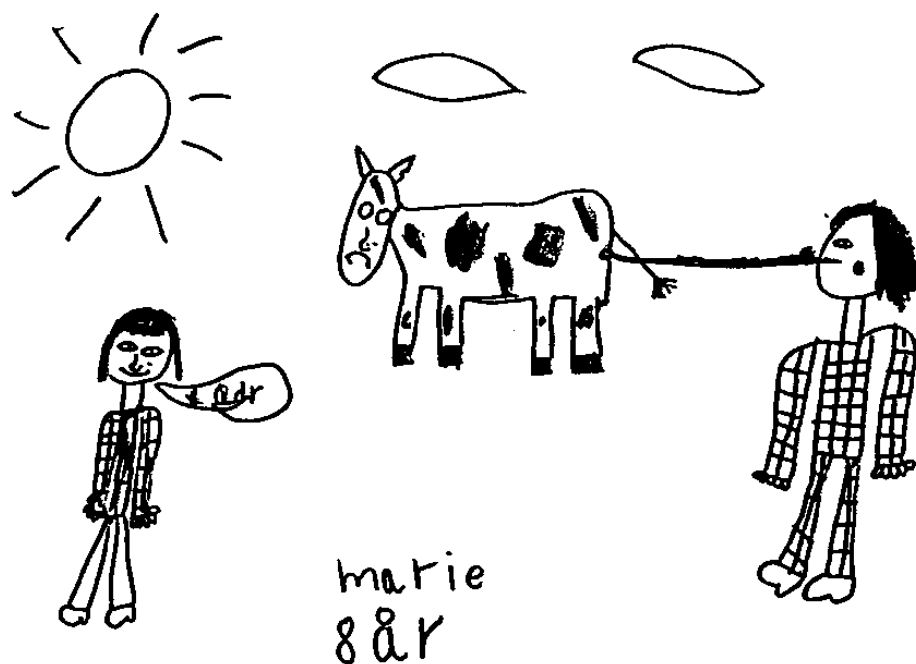
Den framkomligaste vägen är i stället enligt min mening en textanalys. Vi måste utgå ifrån att de vitsar som barn väljer att minnas, som de spontant berättar för varandra, har ett innehåll som roar och tilltalar dem i något avseende. Ju mera frekvent en vits är i en viss åldersgrupp, desto mera representativ för deras humor måste den anses vara. Därför bör man vid en analys fästa särskild vikt vid de vitstyper, vitsteman och vitsstrukturer som är mest frekventa. Vid analysen relaterar man vitsarnas innehåll till barnens socio-kulturella miljö och deras utvecklingspsykologiska nivå och försöker särskilt påvisa vilka överensstämmelser som kan finnas mellan vitsens innehåll och deras egna erfarenheter. Det är en fördel om en sådan analys inte är alltför bunden till en speciell psykologisk teori, t ex Freuds. Martha Wolfenstein och ännu mera Gershon Legman är exempel på forskare som alltför ensidigt har tolkat barns vitsar utifrån Freuds doktriner. Roger D. Abrahams har i sin avhandling »Deep down in the jungle« pekat på att den folkloristiska teorin är eklektisk, och att det inte ligger något fel i det. Skall man analysera vitsar, så har man nytta av såväl utvecklingspsykologiska som sociologiska och socialantropologiska perspektiv. I sin nyligen utgivna socialantropologiska forskningsöversikt »Humor and laughter« (1985) har Mahadev L. Apte gett ett intressant ex-

empel på 'att ett jämförande antropologiskt perspektiv kan förklara barns starka intresse för fekal humor i en viss ålder. Det tycks vara särskilt vanligt i samhällen med en restriktiv och disciplinerad hållning till toaletträning (s. 93).

Jag ska nu ge två exempel på vitsar på temat »Bellman och överheten«. I den ena skall Bellman uppför en backe med en skottkärra. Skottkärran är tung och Bellman svär. En präst kommer förbi och säger: Du får inte svära, Bellman, för då kommer du inte upp till himlen. - Jag skall inte upp till himlen, jag skall upp för backen, säger Bellman.

I den andra vitsen är Bellman ute och går och blir plötsligt skitnödig. Han sätter sig på en papperskorg, men då kommer en polis fram till honom och säger: Där får du inte sitta! Följ med till polisstationen! på stationen skall han skriva upp vad Bellman gjort. Han frågar: Vad är din mamma? - Städerska. - Vad är din pappa? - Frisör. - Vad är du själv? - Fortfarande skitnödig.

Vi kan lägga märke till att strukturen i de båda historierna är identisk. Bellman gör något som barn får lära sig av vuxna att man inte får göra: han svär, och han förrättar sitt naturbehov på ett ställe, som inte är avsett för detta. En person som representerar vuxensamhället – en präst resp. en polis - kommer och säger till Bellman ,att han inte får bete sig som han gör. Bellman ger ett avväpnande svar och drar sig därmed segrande ur konflikten.

Tossehistorie

Det var to tossede, der kom gående hen ad stranden. Og så fandt de en druknet ko. Så sagde den ene til den anden:

– Skal vi ikke prøve at give den kunstigt åndedræt?

Så spørger den anden: - Hvordan gør man det?

Så finder han et plasticrør, og så stikker han det op i røven på koen, og så puster han, og så puster han. Men det hjælper ikke. Så spørger den anden:

– Må jeg prøve?

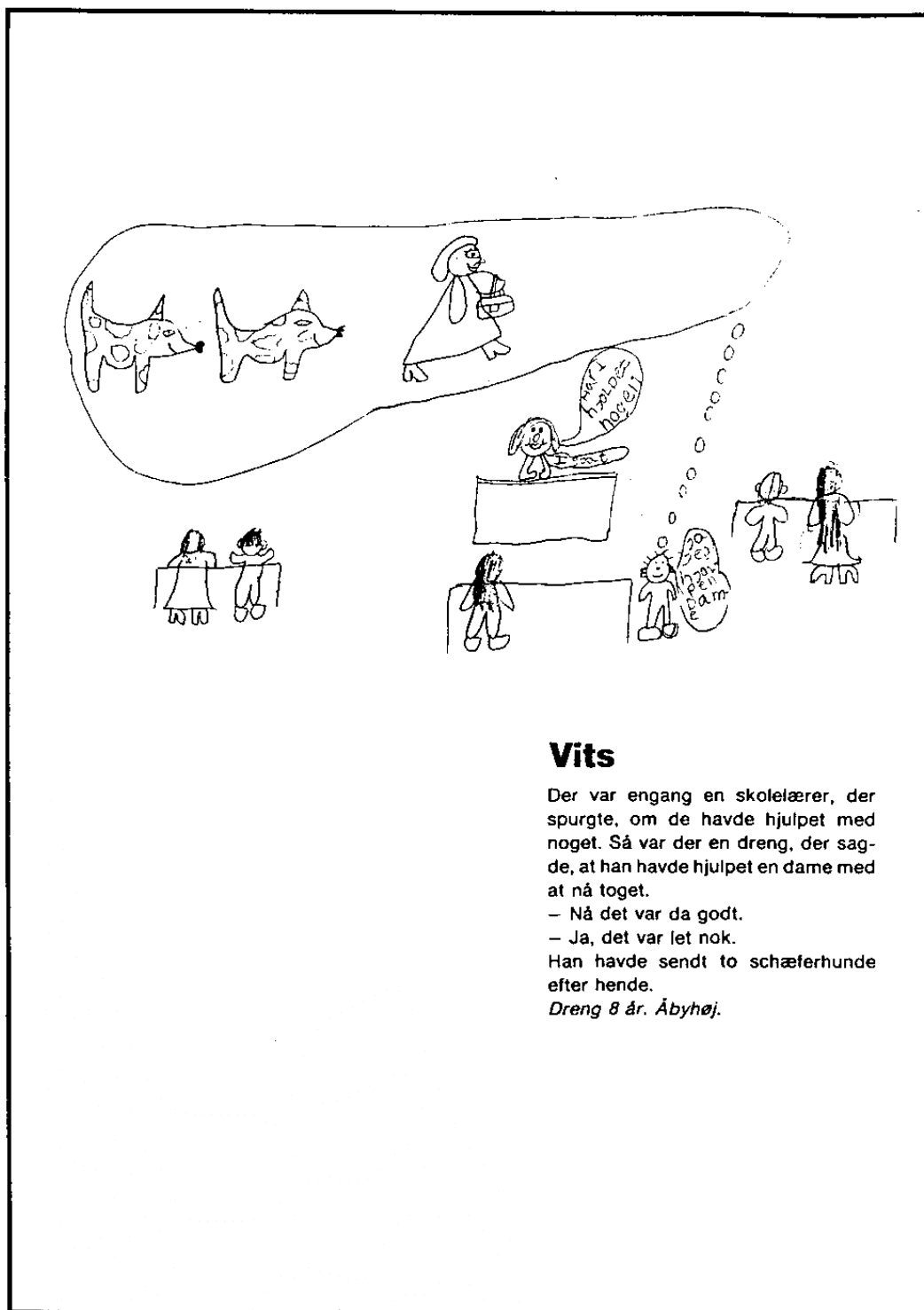
– Ja.

Så tager han plasticrøret og vender det om og stikker den anden ende ind i røven på koen. Og puster. Så siger den anden:

– Ædr, hvorfor gør du det?

– Tror du jeg vil have den ende, du har suttet på?

Dreng 14 år. Åbyhøj

Vits

Der var engang en skolelærer, der spurgte, om de havde hjulpet med noget. Så var der en dreng, der sagde, at han havde hjulpet en dame med at nå toget.

– Nå det var da godt.

– Ja, det var let nok.

Han havde sendt to schæferhunde efter hende.

Dreng 8 år. Åbyhøj.

I båda historierna är de normöverträdelser som Bellman begår sådana som barn får tillsägelse för, mera sällan vuxna. Barn får lära sig att använda ett vårdat språk, de vuxna tillrättavisar dem om de svär (vilket däremot inte brukar ske om det är en vuxen som svär). Likaså tränas barn av vuxna att lära sig gå på toaletten. Det förefaller inte alltför djärvt att tolka historierna som att förhållandet mellan Bellman och överheten symboliskt beskriver förhållandet mellan barn och vuxna, t ex föräldrar, daghemspersonal, lärare. Varje tillrättavisning som den vuxne ger barnet innebär en prestigeförlust för barnet. I historierna går barnhjälten Bellman segrande ur konflikten genom att han får sista ordet.

De övriga historierna i den här gruppen varierar temat att Bellman gör något som inte är tillåtet, framför allt inte för barn. Vanligast är att han utför sina naturbehov på platser där det inte passar sig, därefter kommer att han vistas på platser som är förbjudna, t ex en brygga eller en blomsterrabatt. Den som tillrättavisar honom är oftast en polis men kan också vara en präst eller en tågkonduktör.

Ett stöd för tolkningen att Bellman representerar barnet självt ger en historia som inte tillhör den här gruppen utan den där tre nationaliteter tävlar. Den berättas så här: Bellman och en rysk och en tysk diskuterar vem som har den minsta pappan. Ryssen: Hin pappa måste stå på tå när han skall titta ut genom fönstret. Tysken: Min måste kliva upp på en stol när han skall titta ut genom fönstret. Bellman säger: Min pappa är död! Jaså, säger de andra, vad hände med honom? - Han trillade ner från en stege och bröt nacken när han skulle plocka jordgubbar. - Detta är en vits som verkar ha nått Skandinavien från amerikansk skolbarnstradition (Dirks 1963 nr. 167). Men när den berättas i USA är det tre barn som försöker överträffa varandra i sina beskrivningar av korta pappor. Den har utan vidare gått att applicera på Bellman i Sverige.

Jag påstår inte att barn som berättar historier om Bellman och överheten själva skulle göra kopplingen mellan Bellmans situation och deras egen. Det är på ett oreflekterat plan som de uppskattar historierna. De känner intuitivt igen sig i situationen och gläds åt att Bellman inte kuvas. Ytterst syftar historierna till att stärka barnens självkänsla och upprätta den prestige som de förlorar när de tillrättavisas av vuxna.

De historier som handlar om Bellman och två andra nationaliteter har inte berättats särskilt länge med Bellman i huvudrollen. När jag själv var barn i Stockholm på 1940-talet berättades de om en tysk, en fransman och en svensk. Det förefaller som om Bellman har trätt in i de här historierna i stället för den anonyme svensken någon gång under 1950-talet. Parenetiskt skall jag beröra vilka som uppträder i de här historierna i Norge och Danmark. I Norge är det i regel en svensk, en dansk och en norrman. I Danmark är det en jyde, en fynbo och en själländer. I Sverige är nationaliteterna inte fixerade, men det är oftast en tysk, fransk, rysk eller engelsman som kommer före svensken. I det till ytan största landet i Skandinavien har barnen tydligen valt att jämföra sig med stora länder i Europa. Norge håller jämförelsen inom Skandinavien, och det till ytan minsta landet Danmark håller sig inom landets egna gränser.

Det som är mest karakteristiskt för de historier som tillhör den här gruppen är att det är fråga om en tävling, och att tävlingssituationen ger berättaren möjlighet att skapa en stegring i tre etapper av allt våldsammare överdrifter. Det är en kategori som hör samman med lögsagor, skepparhistorier, det som i USA kallas tall tales. Ett typiskt exempel är det här:

Bellman och rysken och tysken diskuterar vem som har de längsta flaggstängerna. Hos oss är flaggstängerna så höga att de når upp till molnen, säger rysken. Hos oss når de högre än molnen, säger tysken. Våra flaggstänger är så höga att de petar Gud i arslet, säger Bellman.

Som i så många Bellmanhistorier innebär poängen att Bellman bryter mot reglerna för det passande, här genom att koppla ihop det upphöjt religiösa med ett analt motiv. Men det viktigaste i den här historien, liksom i alla andra om tre nationaliteter, är att Bellman utgår som segrare i en tävlingssituation. Hans medtävlare är inga överordnade utan jämställda med honom. Den situation i barnens värld som här får sin folkloristiska gestaltning är att några barn försöker överträffa varandra genom att skryta. Jag tror att vi alla kan påminna oss samtal mellan barn som handlar om vem som har den starkaste storabrorsan eller finaste bilen eller största huset. Martha Wolfenstein och andra efter henne har visat vilken stor del av barns folklöre som går ut på att få ett övertag över den som lyssnar, t ex gåtvitsarna, där den som ställer frågan också kommer med svaret. Denna lust att segra tillfredsställs på ett symboliskt plan i Bellmanhistorierna genom att berättaren kan identifiera sig med Bellman. Men lika litet som i historierna om Bellman och överheten är detta något som barnet upplever på ett medvetet plan.

Ett av de svar jag vill ge på frågan »Varför tycker barn att Bellmanhistorierna är roliga?« är att de därför uppskattas att de stärker barnens självkänsla. I historierna om Bellman och överheten återupprättas den självkänsla som försvagats av de vuxnas tillrättavisningar. I tävlingssituationen kan man upp leva tillfredsställelsen att identifikations figuren Bellman segrar över jämlika medtävlare.

Det har framgått av mina exempel att ett mycket vanligt tema i Bellmanhistoria är defekation. Bellman skiter ofta, mycket och totalt utan blygsel. Här vill jag påminna om Mahadev Aptes iakttagelse, att avföringsprocesserna är ett område som är hårt disciplinerat i västerländska samhällen. Detta skapar en oro eller i värsta fall ångest för att inte behärska situationen. Bellmanhistorierna skapar en lättnad och fungerar som en säkerhetsventil (Apte 1985, 93).

Noter

I den äldre Anekdottraditionen om Bellman återberättas

Av Carl-Herman Tillhagen i C.-H. Tillhagen- L. Bødker- S. Solheim, Skämtsamma historier från Sverige, Danmark och Norge, Stockholm 1958.

Litteratur

Abrahams, Roger D.: Deep down in the jungle. Negro narrative folklore from the streets of Philadelphia. Hatboro (pa) 1964.

Apte, Mahadev L.: Humour and laughter. An anthropological approach. Ithaca and London 1985.

Dirks, Martha: »Teen-age folklore from Kansas« Western Folklore 1963:2.

Legman, Gershon: Rationale of the dirty joke. An analysis of sexual humour. New York 1968.

Roos, Björn: Vitsen med vitsarna. Stockholm 1986.

Wolfenstein, Martha: Children's humour. A psychological analysis. Glencoe (Illinois) 1954.

